

Başvuru Tarihi: 13 Mayıs 2019

Aralık 2019 – Cilt: 2 / Sayı: 3

Kabul Tarihi: 01 Aralık 2019

Sayfa Aralığı: 186 - 206

Makale Türü: Derleme Makalesi

GELENEĞİN MERCEĞİNDEN 21'İNCİ YÜZYIL GERÇEĞİNE SİYASİ LİDER DANIŞMANLIĞI

Menderes ALPKUTLU¹

Öz

Liderler; zamanın ruhu, yönetilen kümenin niceliği ve takipçilerinin niteliği oranınca kalifiyeli çalışma ekibine ihtiyaç duymuş ve onu oluşturmuşlardır. Bu bağlamda, liderlerin hatalarını ve eksikliklerini gören, gideren ve kritik anlarda ona yoldaşlık ve sırdaşlık yapan yardımcılarına ise danışman denmiştir. Bu dolayında çok sayıda lider biyografisi yanlış ve yanlışlıklarla sonuçlanmışken, az sayıda lider öyküsü ise lider-danışman senkronizasyonunu resmeden olay, olgu ve anekdotlardan oluşmuştur. Bu noktadan esinlenen bu makale de “bir liderin performansı, iktidarının ritmi ve o liderin tarihte hangi kategoride anılacağı, danışmanları ile dayanıştıklarına dönük doğru tercihle ilişkilidir” hipotezi irdelenmektedir. Bu özde bir argüman ve ilişkili sorular üzerinden gelişen çalışma; analiz, gözlem ve tümdengelim yaklaşımı içeren bir yöntemle şekillenmiştir. Diğer yandan, metnin amacıyla ilişkili tali hedefler dizgesinde ise Türkiye özelinde yeni bir pencere açılmaktadır. Böylece, Türk-İslâm tarihi ağırlıklı çeşitli siyasetname örneklerinden damıtılan yeni bir danışmanlık okuması denmektedir. Son olarak, bu metinde, siyasi bir liderin sonu ve tarihteki konumu, danıştıkları ile dayanıştıklarının isabetli seçimi ve doğru zamanda değişimine bağlıdır tezi tartışılarak temellendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lider, Danışman, Devlet, Siyaset, Yönetici.

From the Lens of Tradition to 21st Century Reality Political Leader Advisory

Abstract

The leaders were needed skilled work team and quantity of the manager set according to the nature of state organization and the spirit of the time. In this context, political leader advisors are who were aware of the shortcomings of leader and those who complied with leader when s/he was forced by different factors. In this context, many biographies of leaders, including regrets and misconceptions; otherside, with a small number of leader stories are also consist of event, fact and advisory anecdotes with leader-advisor synchronization. Thus, this article's hypothesis is “the performance of a leader, result of her/his power and the category to which he is take place is related to her/his adviser. In this essay, deductive method is adopted over political leader and adviser choice. So, the secondary objectives of the text lights on the concept of leadership-adviser relation in the context of Turkey. Otherside, the article is limited to as a new model of adviser, which is distilled from Turkish-Islamic history politicsbooks. As a result, the position of the leader and his position in history depends on the right choice of political adviser.

Keywords: Leader, Adviser, State, Politics, Administrator.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik, malpkutlu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4292-9136.

Giriş

Dünya gezegeninde yaşanmış ve yaşanmakta olan insani mücadele ve buna ilişkin epistemik birikim, bazı kişiliklerin çabalarıyla yön bulmuş ve gelişmiştir. Ancak, bu sürecin geleneksel evresi daha ağır ve lider merkezli bir tempoyla tarih sayfalarına yansımışken, modern süreç, daha dinamik bir seyir izlemiştir. Dolayısıyla, bu yörüngede yöneten, yönetilen ve çeşitli ideolojilerin merkezde olduğu farklı tür siyasal sistemler ve duraklar eksik olmamıştır. Bu eksende çeşitlenen yön arayışlarından birkaçı olan faşizm, kominizm, kapitalizm ve liberalizm gibi adından hâlâ fazlaca söz edilen siyasal akımlar etkili olmaya devam etmektedir. Bu ideolojilerin son hesaplaşmalarını müteakiben ortaya atılan “tarihin sonu” (Huntington, 2011) tezi ise uzun yıllar tartışılan yeni bir paradigmanın tetikleyicisi olmuştur. Ancak, çok geçmeden, buna cevap niteliğinde beliren “tarihin sonu ertelendi” (Harari, 2018, s. 21-35) çıkışıyla bir başka yolun izinin sürüldüğü anlaşılmıştır. Bu da göstermektedir ki dünya, kimsenin net kestiremediği, ancak birkaç köklü medeniyet temsilcisinin aktörü olmaya çalıştığı bir noktaya doğru yeni bir düzen aramaktadır. Haliyle böyle bir arayışta, ilgili her toplumun -pratik ve kurama dair- paylaşacak her fikrinin, söyleyecek her sözünün ve atılacak her adımının bir karşılığı olacaktır. Tam da bu noktada, siyasi lider danışmanlığı temalı bu çalışma da bu özde çabanın bir paydaşı olmayı gütmektedir.

Nitekim siyasal yönetim tarihi gösterir ki, iktidarları ayakta ve doğru zeminde tutabilmek, ona ulaşmaktan daha müşkül olmuştur. Hele bir de iktidar olunduğunda hazır bir yönetim kümesiyle (müesses nizam) karşılaşılırsa -ki çoğunlukla böyle olmuştur- bu durumda lider ve yönetilen arasındaki uyum süreci, yerini, uzun bir süre, kendini kabul ettirme arayışına da bırakabilmiştir. Bu tür kimi olay ve zaman dilimlerinde ise devlet örgütündeki görevli tabakası da bu sürece dâhil olarak devlet ile halkın bağlantısı hızla zayıflamıştır. Böyle dönemlerde siyasi birlikteliğin yeniden sağlanması ise çoğunlukla bir sonraki lider/lik marifetine kalabilmiştir (Rousseau, 2008, s. 72-73).

Diğer yandan, yine kadim siyasi gelişmeler gösterir ki, gerek gelenekselin, gerekse modern periyodun kimi lider örnekleri, müsteşarlarının “halkın seçkinlerinden oluşmasını” ve bunların, halktan haberdar olacak nitelikte olmasını önemsemişlerdir (Mukaffa, 2004, s. 117). Zira tam da bu noktada liderlerin etkinlik, verimlilik ve yetkinliğini artıracak üst ve ara basamak danışmanların varlığı ve liyakati, kritik dönemlerde siyaseti halk lehine çevirmede kilit taşı görevi görmüştür.

Bu özde denilebilir ki, tarihe geçen yüzlerce devlet ve imparatorluk, onlarca medeniyet ve milyarlarca insan içinde sınırlı sayıda lider ve danışman ismi, tarihin unutturucu tarafına direnerek yerkürenin mevcut çağına ve insanına ulaşabilmiştir (Oral, 2006). Bu lider grubunun kimisi soy mirasıyla, kimisi atama usulüyle, kimisi şahsi gücüyle ve kimisi ise seçim sistemleriyle iktidar olmuştur. Bu eksende, Türkler örneğinden hareketle, lider kişiliklerden, doğal tasnifine giren grup ise, kimi dönem büyük devletlerin kuruluşunda, kimi zaman mevcut devletin imparatorluk düzeyine yükselişinde ve kimi dönem ise nizam-ı âlemin yeniden tesis edilmesinde belirleyici olmuşlardır. Diğer yandan, hiç de azımsanmayacak dönem ve devlet ismi de sıralanabilir ki bunların y/önderi; eksik, yanlış veya niteliksiz danışman etkisiyle, ya devletin güçten düşmesine veya onun yıkılışına sebebiyet vermiştir.

Bu bağlamda demokratik evrenin lider ve danışman ilişkisine gelince, bu güzergâhta ise ağırlıklı olarak öğretici lider denilebilecek bir yönetici dizgesi öne çıkar. Bu özdeki örüntünün de etkisiyle artan yeni nesil siyasal sorunlar, çoğunlukla dünyayı çatışma ve kapsamlı savaşların adeta arenası kılabilmiştir. Klasik yönetim uygulamalarının yanı sıra çok katmanlı ve erkli demokratik yönetim tecrübesiyle de önlenemeyen bu tip olayların artışı ise siyasi danışmanlık hizmetinin biçimsel bir göreve dönüşmesinin de payı yadsınamaz. Nitekim 21'inci yüzyıl siyasetinde sayısı ve niteliği, devlet ve halkın birikimine göre değişiklik gösteren bu başlık, lider ve yöneticilerin başarı veya başarısızlıklarında sınırlı etki gösteren silik bir algıya bürünmüştür. Bu özdeki kısıtlı rol ise, sınırlı

sayıda devlete pozitif yansiyorken, çoğu gelişmekte olan ülkede ise yönetim kavgaları, siyasi komplolar ve hatta askeri darbeler eşliğinde gelişen negatif yansılardan birer süjesi olabilmektedir.

Nihai olarak, “büyük bir ülke yönetmek, küçük bir balık pişirmeye benzer” (Laozi, 2018, s. 131). Bu metaforik önerme, 21’inci yüzyılın uluslararası ve ulusal yönetim manzarasının lider ve danışman parametresiyle de okunabilir. Nitekim bu giriş etrafında şekillenen çalışma, dört ana başlık, yedi tali başlık üzerinde şekillenmiştir. Bu başlıklar etrafında siyasi danışmanlık olgusuna yeni bir cepheden ışık tutma gayreti güdülmüştür. Böylece, geniş açıdan dünya tecrübesine, dar açıdan ise Türkiye siyasal danışmanlık teorisine aktüel bir not düşülmesi amaçlanmıştır. Çünkü, yeni yüzyılın inisiyatif sahipleri, hızla dönüşen küreyi doğru gören liderler, bu liderleri doğru besleyen danışmanlar ve demokrasinin arkasında nitelikli duruş benimseyen vatandaş denklemini kurmuş ülkeler olacaktır.

Siyasal Danışmanlık ve Önemi

Milattan önce on binli yıllardan başlayıp günümüze uzanan çizgide öne çıkan yöneten-yönetilen ilişkisindeki en doğruyu bulma arayışı aralıksız devam etmiştir (Küçükali, 2011, s. 9/12). Bu arayışın aktörlerinden olan liderler, çok sayıda devletin kuruluşunda, imparatorluk düzeyine yükselişinde ve dönem dönem de, ya doğrudan ya da dolaylı olarak, öncüsü oldukları toplumun uluslararası ligden çekilişinde belirleyici olmuşlardır.

Tarihsel olay ve olguların başat öznelere olan lider simalarının iktidar ritimlerinde ise danıştıkları simalar kritik rol oynamıştır. Öyle ki geleneksel yönetim evresinde görülen farklı örneklerde lider danışmanı -kimi zaman lider kadar- “bir bedeni ayakta tutan organlar işlevleriyle” (Mâverdi, 2003: 56-57) gelişmelerin aktörleri olarak anılmışlardır. Bu bağlamda Batı’da “polis ve siyaset” ekseninde gelişen siyasal düşünce öncüleri arasında Sokrates, Platon, Aristoteles, J.J. Rousseau, Makyavelli ve Montesquie (Ağaoğulları, 2013, s. 23-25) gibi kişiliklerin ismi öne çıkar. Bu pozisyonun Doğu veya Türk-İslâm medeniyetindeki örneklerine ise Konfüçyus (ö. 479), Tonyukuk (ö. 726), Dede Korkut, Maverdi (ö. 1058), Yusuf Has Hacip (ö. 1077), Nizamülmülk (ö. 1092), Gazali (ö. 1111), Tutuşî (ö. 1126), İbn-i Rüşt (ö. 1198) ve İbn-i Haldun (ö. 1406) gibi isimler örnek gösterilebilir. Türk-İslâm siyaseti özelinde anılan bu simalardan kimisi kuramsal düzeyde, kimisi pratik düzeyde, kimisi ise hem kuramsal hem de pratik sahadaki katkılarıyla doğrudan veya dolaylı olarak lider/yönetici kademesini etkilemişlerdir (Aristoteles, 1975; Yazar, 2015, s. 149; Ergin, 2013; Yusuf Has Hacip, 2009; Beydeba, 2009; Güç, 2001).

Bu bağlamda Platon, “filozoflar hükümdar ya da hükümdarlar filozof olsaydı, devletler nasıl da mutlu olurdu” (Erasmus, 2018, s. 38) özlemi siyasi tarihte de anlamlı bir yer tutar. Diğer yandan, Türk-İslâm tarihini örnekleyen Uluğ Bey, Fatih Sultan Mehmet ve Aliya İzzetbegoviç gibi isimler de bu özde anlamlı bir konuma sahiptirler. Bir bakıma yönetim teorik ve pratiğini birlikte resmeden böyle simalar istisna olunca, mazinin yapıcı kimi devlet ve lider örnekleri, danışmanları ile dayanıştıklarını -velev ki karşıt tutumda olsunlar- en nitelikli insanlar, vefalı dostlar ve erdemli devlet adamlarından seçerek bu boşluğu doldurmayı tercih etmişlerdir. Öyle ki bu danışman örnekleri, liderin dalgınlıklarında ve devletin zor zamanlarında toplumu rahatlatıcı duruşlarıyla, liderlere ise samimi rehberlik edişleriyle kritik hamlelerin öncüsü olabilmişlerdir. Nitekim imparator devletlerin yüz yıllar süren veya yüzyılları etkileyen iktidarları ile önacı hamlelerinde de liderlerin doğru danışman tercihleri etkili olmuştur.

Ancak, danışılanların bu konumu, devletlerin yapısal, sistemik ve ekonomik gücüne göre önemsenmiş veya etkili olmuştur. Bu bağlamda yanlış tercihlerin yapıldığı siyasal dönemler, liderlerin de yalnız başına doğru politikaların ve yönetsel gücün garantörü olmadıklarını göstermektedir. Dolayısıyla, koşullarını inşa eden değil, koşulların doğurduğu lider danışmanları zayıf kalmışlardır. Bu özde beliren yönetsel boşluklar ise, kimi zaman lider evladı, eşi ve kardeşi olurken, kimi zaman,

devletin resmi görevlileri ve kimi zaman ise iktidar öncesi dönemin eş-dost grubu temsilcileri olabilmiştir. Lider etrafında ve nitelik gözetilmeden belirlenen bu küme, çok sayıda kadim örnekte görüldüğü gibi, genellikle liderin gizemini, politikasını ve iktidarını, “pohpohlu ricalar ve dalkavukluk eseri paye beklentileriyle” de (Platon, 2008, s. 233-234) sabote etmekten de geri durmamışlardır.

Geleneğin siyasal danışmanlığın resmi özetle böyle iken, son iki yüzyıl özelinde modernitenin ürünü danışmanlık ise, siyasi alanda yeterince rağbet görmeyerek çoğunlukla endüstriyel danışmanlığın revaçta olduğu bir çerçevede kavram karşılık görmüştür. Haliyle, her geçen gün ritmi değişen dünyada, sadece devlet ve hükümet başkanı marifetiyle, “ötekisi” gün geçtikçe artan toplumları yönetmek daha da zorlaşmıştır (Habermas, 2012). Bu da son yıllarda siyasal danışmanlığın çok sayıda ülkede tekrar daha yüksek tonla seslendirilmesine yol açmıştır.

Türkler optiğinden bu sürece bakıldığında, Batı merkezli dünyanın içine girdiği yönetsel dönüşümle birlikte Türkiye de önemli siyasal hamleler yapmaya çalışmıştır (Karpat, 2008, s. 78). Ancak, bu süreçte devlet mekanizması, görece lider yetersizliği veya danışman liyakatsizliği gibi nedenlerle istedik istikrarı bir türlü yeterince sağlayamamıştır (Cem, 2009). Ancak, Cumhuriyet Türkiye'sine geçişte sergilenen Mustafa Kemal Atatürk liderliği (Eraslan, 2004) ile belli bir dönemi simgeleyen nitelikli danışman kadrosu, istisnai bir uygulamaya karşılık gelmiştir. Böylece, lider-toplum dayanışmasına katkı yapan bu liderlik-danışman ilişkisi, Milli Mücadele sürecinde güçlü bir performansa dönüşmüştür.

Bu dinamizm üzerinde yenilenen Türkiye'nin “çağdaşlaşma” arayışı, müteakip dönemlerde ise çeşitli siyasal hamleler ve handikaplarla zikzaklı bir seyir izlemiştir (Berkes, 1973). Böylece, Türklerin geleneksel doğal lider imkânı ve imtiyazıyla uyumlu güçlü devlet-millet modeli bir kez daha yakaladığı sinerjiyi yeterince sürdürmemiştir. Bu gibi nedenlerle, Cumhuriyet Dönemi'ne aktarılan modernleşme çabasında ortaya çıkan çok sayıda siyasal dönem ve hükümet, bir bakıma etkisiz siyasal yönetimlerin birer sonucu olarak, yeni güvenlik meseleleri üretmekten de kurtulamamıştır (Bora ve Gültekingil, 2009). Bu çizgide, çok partili dönemin açtığı demokratik dönemece gelince, bu dönem ise siyasi ve bürokratik kümesinin propaganda aracı olarak zayıf bir yönetsel performansla geçitirilmekten kurtulamamıştır (Polat, 2015).

Sonuç olarak, insanlık tarihi gibi Türkiye mazisi de, aynı zaman da bir lider örüntüsü ve danışmanlık görüntüsü barındırır. Bu parametrede “...insan tabiatı itibariyle medenî bir varlık...” (Rüş'ten akt. Işık, 2015, s. 281-83) olsa da onu doğru veya yanlış bir zeminde tutmak veya farklı bir hale çevirmek, kısa vadede liderlik, uzun vadede ise siyasal yönetimin bir türevi olan eğitimle ilgili bir konudur. İşte, Türklerin de bir aktörü olduğu tarihte de toplumların her iki parametrede de en olgun düzeyde ortaya çıkarılması, liderlerin ön açtığı yönetsel kabiliyet ile onu tamamlayan ilgi, bilgi ve fikri donanımına sahip danışmanlarla mümkün veya kolay kılınabilmiştir.

Liderlik ve Danışmanlık

Yönetme ve yönetilme fiilleri insanlık tarihiyle yaşıt bir maziye sahiptir. Bu izde öne çıkan devlet örgütü de siyasetin müsabaka sahası niteliğiyle meşru güç kullanma vasfıyla şekillendirilmiştir. Yönetime ilişkin bu devasa organizasyonun gücü ve dinamizmi ise hâlihazırda da eşsizliğini korumaktadır. Bu bağlamda “aydınlanma” sonrası dünyanın devlet kuramlarından olan liberalizm, sosyalizm, Marksizim ve realizm de bu dinamizmin öne çıkan formlarındandır (Hall, ve Ikenberry, 2000, s. 11-13).

Tarih boyunca küresel denklemlerin sık sık değiştiği politik bu döngüde çoğunlukla “göstermek kolay, ama çözüm bulmak zor” (Vercors, 1998, s. 46) olmuştur. Öyle ki Arkaik Dönem'den modern sürece evirilen yönetim olgusundaki değişim bugün de birçok parametrede devam etmektedir. Nitekim bu sürecin siyasi aktörleri olan lider ve yöneticilerin niteliği, halkla olan ilişkileri,

iletişim düzeyleri ve halka dönük bakış açıları da bu gidişattan etkilenmişlerdir. Bu etkileşimde liderin halkın inanç değerleriyle uyumu ve bilimin imkânlarından yararlanma düzeyi de sürecin öne çıkan unsurlarından biri olmuştur (İbn-i Haldun, 2010, s. 328-329).

Bu ilişkide siyasete gelince, bu kavram ise, genel olarak gerek klasik, gerekse güncel boyutuyla, bir insan kütlesini yönetmeye dönük düşünce ve eyleme ilişkin evreleri ifade etmiştir. Bu eylemin özellikle düşünsel sürecine katkı yapan aktörlerin önde gelenlerinden bir ise danışman (müşavir) içeriğiyle ifade edilmiş görevliler olmuştur. Nitekim bu kavramın öne çıkan güncel bir tanımı da "...bilgi ve düşüncesi alınmak için kendisine danışılan görevli kimse" şeklinde karşılık görmektedir (www.tdk.gov.tr, 2019).

Bu örüntüde lider/lik kavramına geri dönülecek olunursa, öncelikle, bu sıfatın, yönetici/lik lehine önemli derecede bir anlam genişlemesi geçirdiği anlaşılmaktadır. Bir bakıma, örgüt ve yönetim eylemlerinin en eski uygulamalarından bugüne süregelen liderlik, yaşadığı bu anlam genişlemesiyle daha çok "sanayileşme ve bankacılık" (Karasu, 2009, s. 17) alanında kullanılan etkisi sınırlı bir kavrama dönüştüğü söylenebilir. Nitekim bu ekseninde geliştirilen "durumsal, özellikler ve davranışsal lider kuramları ile bu çerçevede öne çıkan farklı lider yaklaşım ve türleri" de olguyu çok farklı noktalardan anlama çabasının bir sonucudur (Aksel, 2008, s. 33-43). Bu döngüde konumlanan klasik lider kavramı ise, bugün, ağırlıklı olarak doğal/karizmatik lider kavramlarıyla karşılanabilecek bir tanımlamayla kendine yer bulabilmektedir.

Gelinen nokta itibariyle lider ve yönetici bileşiminde bir pozisyonda idari hiyerarşiyi temsil eden "başkan"; lider ile hükümeti ve hükümet emirlerini ifa edenler bürokrat-memur ve lidere "görüş ve düşüncelerle yol gösterme durumunda olanlar" ise danışman olarak nitelendirilmektedir (Şeyzeri, 2013, s. 31). Demokratik yönetim sistemlerinde de karşılığı olan bu özdeki siyaset, bir halkı yönetmeyle alakalı -seçme ve seçilme edimi başta olmak üzere- pek çok yönetsel süreç ve faaliyeti ifade etmektedir. Haliyle bugün yönetim faaliyetin belirleyici sükelerinden biri olarak -belki de en önemlisi- liderlik kavramı, güncel siyasi sahaya yansımaya devam etmektedir. Nitekim bu ekseninde modern yönetimin ulaştığı son noktada lider tasnifleri de çeşitlenmiştir ki her geçen gün daha fazla anlaşılmaya çalışılmaktadır (Alpkutlu, 2011).

Bir diğer açıdan, dünya gezegenindeki Doğu ve Batı merkezli yeni medeniyet arayışları veya yarışları, çoğunluklar "ideal devlet" ve şehir arayışını da beraberinde taşımıştır (Fârâbi, 2011). Bu anlamda geleneksel siyaset-danışman ilişkisi de "liderlere yardım etmek gerekir ki ülkeler ve de şehirleri faziletli şehirler olabilsin", yaklaşımı etrafında karşılık güncellemiş benzemektedir (Kınalızâde, 2012, s. 446-447).

Ancak, demokratik yönetimlerin ihmali gözüktüp, klasik yönetimlerde danışmanlar, dogmatik lider özellikleri dışında, liderden bir veya birden fazla konuda ileri düzeyde görülen alanında istisna kişilikler sayılmışlardır. Nitekim modernleşmenin önünü açtığı yönetim uygulamalarında da bilgi, misyon ve vizyon sahibi simalar, inovasyonel ve spesifik başlıklardaki birikimleriyle siyaset yapıcılarının yolunu açanlar danışman söylemi olsa da pratikte bu yeterince karşılık görmemektedir. Dolayısıyla güncel imajın karşılığı danışman kişiler, siyasi simalar ve bürokratik tabaka ile kimi noktada uyuşan, kimi zaman ise ayrışan yönleriyle siyasete eklemlenebilmektedirler (Erçetin, 2000). Dolayısıyla, çağdaş yönetim tarihine de iz düşmüş liderler, eleştirel tutumlarına rağmen, nitelikli danışmanlara yaslanmayı öncelemişken, gerçek danışmanlar ise doğal liderlerin sezgisinde, fikrinde ve eyleminde karşılık bulabilmişlerdir.

Bu cepheden bakıldığında nitelikli danışmanların, dün olduğu gibi bugün de akıl, bilgi, irade ve ahlak yönünden üstün kişilikler oluşları ortaya çıkmaktadır. Nitekim mazinin devlet ve medeniyetlerinde farklı sıfatlarla anılan bu kimseler; eski Yunan, Roma ve Mezopotamya

medeniyetleri ile Roma, Çin, İskender, Pers, Britanya ve Osmanlı imparatorlukları örneklerinde büyük hamlelerin fikir babaları olmuşlardır. Demek ki danışmanlar, lideri; liderler de danışıklarını, genellikle yazgılarının bir parçası görerek politika yapımında tercih etmişlerdir. Öyle ki bu tercih, kimi zaman hiç beklenmedik bir an, kimi zaman hiç bilinmedik biri zaman ve kimi zaman ise hiç öngörülme-yen bir yerde sıra dışı bir sinerji doğurmuştur. Ne var ki siyasi yelpazenin diğer ucunda konumlanan yönetici grup ise, yakın çevresinin etkisiyle, liyakat gözetilmeden belirlenen danışmanların etkisinde yolunu şaşırabilmiştir. Bu durumdaki liderler ise çoğunlukla kriz ve kaos kaynağı oluşlarıyla değil çözüm (Giddens, 2014, s.54), bürokratik tabakanın yönlendirmesine terk edilen siyasetin etkisiz figürleri olmuşlardır.

Bu zeminde büyüteç biraz daha yakından konuya tutulduğunda, danışmanlık, yönetime ilişkin başlık veya konular üzerinde uzmanlaşarak otorite vasfı edinmiş kişi veya kişilerin, alanıyla ilgili olarak, lidere veya lider ekibine bilgi, görgü ve vizyon paylaşımının karşılığı olmaya devam etmektedir. Bu açıdan yakın dönem Türkiye'sinin de taraf olduğu yeni medeniyet tanım ve arayışlarına bakıldığında ise (İnalçık, 2013, s. 221) “danışmanlık” kavramı, toplumun nabzının yoklayan en itibarlı kişiler olarak ihtiyaç görülmeye devam edilmektedir.

Kısaca; “halk, aydının değerini [danışmanlar dâhil], diplomasına göre değil kendisiyle olan sosyal ve ekonomik ilgilerine bakarak tayin eder” (Karpat, 2009, s. 141). Dolayısıyla, an be an güncellenen son sürüm dünya düzeni ve buna paralel ekonomik beklentiler uğruna, büyük bir siyasal mücadele gerek küresel gerekse yerel ölçekte devam etmektedir. Bir bakıma yeni nesil bir düelloyu andıran bu ilişkide öne çıkan devlet ve lider ilişkisinde ihtiyaç duyulan danışman tercihleri, çağın bu güç yarışında, skoru belirleyecek önemde gözükmektedir. Bu durumda öne çıkan çıkış yolu, sadece kendi toplumlarını anlamakla değil, geleneğin siyasetnamelerinden de çıkarımlar yaparak (Nizamülmülk, 2006) ortalama sekiz milyar insana hitap edecek yeni bir lider ve “siyasi iletişim” (Süllü, 2017) kanalı açmaktan geçecektir.

Nitelikli danışmanlık

Devletlerin kuruluş ve gelişiminde bilge, filozof ve liyakatli danışmanların ve yöneticilerin belirleyici rolü olmuştur. Nitekim dünyaya iz bırakmış bazı imparator devletlerin başarısında dogmatik birikimi üstün liderler ile danışmanları öne çıkmıştır. Bu anlamda, Roma ve Osmanlı İmparatorluğu örneğinde, hükümdarın danışmanları mahiyetindeki nedimleri ve musâhiplerinin “güngörmüş, işten anlar, fikir sahibi, iyilik düşünen bir alay akıllı kişi” (Koçi Bey, 2008, s. 28) olarak tasvir edilmesi dikkat çekicidir.

Daha şeffaf bir söylemle, klasik yönetim felsefesinde ve uygulamalarında isabetli lider ve yöneticilerin “bilgi ve görüş sahiplerine danışan kişiler” oluşları önemsenmiştir. Nitekim bu bağlamda maziye ait çok sayıda diskur, önerme ve anekdot dillendirilir. Bu çerçevede Sevrî'nin “devlet başkanlarının en iyisi, ilim adamlarıyla oturup kalkandır” önermesi de bu görüşü yansıtan söylemlerden sadece biridir (Gazâlî, 2017, s. 123/ 134). O halde, nitelikli danışmanların öne çıkan özelliklerine gelince, bunlar, aynı zamanda ideal insan ve doğal lider resminin birer pazılı oluşlarıyla da üst bir konuma sahiptirler. Bunu örneklendirmek gerekirse, bir gün yanındaki filozoflarından politikalarına dair etkin bir yol isteyen İskender, en büyük filozofundan, “düşüncüyü danışman, akli arkadaş ve yol gösterici yapması” özünde bir cevap ile karşılık görmüştür (Gazâlî, 2008, s. 112).

Geleneksel bu zeminin aksine, mevcut dünyanın anlık istikamet ve güven değişimine uğrayan sanal düzeninde ise danışmanlık kavramı önemli bir siyasal gedik oluşturmaktadır. Bu bağlamda II. Dünya Savaşı sonrası öne çıkan “siyasi iletişim” kavramı, bu boşluğu doldurma açılımlarından biri görülebilir (Özkan'dan akt. Süllü, 2017, s. 48-49). Ne var ki, siyasal süreç ile iletişim sürecinin bağdaşımı görülebilen siyasi iletişimin parametrelerinden biri görülen siyasi danışmanlık, yine de çoğu

siyasi oluşum ve siyasetçi tarafından alt bir statü görülmeye devam etmektedir. O halde, klasik ve modern siyasi tecrübeler göz önünde bulundurularak liyakatli bir danışmanın hangi yönleriyle resmedileceğine değinmek gerekirse kısaca aşağıda sıralanan bazı davranış kodlarının altı çizilebilir. Bunlar:

- ✓ Bilgi, his ve görgüleriyle ayrişan kişilikler,
- ✓ Tercih ve tercih edilişiyile maddi ve mevki odaklı beklentilerden uzak insanlar,
- ✓ İsbetli fikirler üretebilen vizyon ve misyon sahibi düşünürler,
- ✓ Zekâ düzeyleriyle zor anların çıkış kapısını aralayabilen ileri ve kritik görüşlü aydınlr,
- ✓ Yönetilenin nabzını her an denetleyip kontrol edebilecek sade ve mütevazı mizaçlar,
- ✓ Liderin fikren ve duygu boyutuyla ruh hallerini doğru zaman ve mekânda okuyarak onu isabetli karar ve istikamette tutabilen denge sağlayıcılar,
- ✓ Kritik hamlelerin başarısı için en zor anların dahi uzlaşa sağlayıcı stratejistler,
- ✓ Liderlerin yanılığ hallerine karşı hakikati yumuşak üslupla söylemede ve göstermede tereddüt göstermeyen realist kişiler olarak sıralanabilir.

Sonuçta itibariyle, modern siyasi davranışın belki de esnek tavırlarından biri de -etik ve sanal sınırları muğlak- her mizaçtan, her meslekten, her bilgi ve ekonomik düzeyden kişilerin siyaset yapabilmesidir. Hatta denilebilir ki mazinin kimi örneklerinde erdemlilerin istem dışı konumlandığı siyasal eylem ve söylem sahası, ilerleyen zaman dilimlerinde, daha çok boşlukta kalmış bir kümenin faaliyet zeminine dönüşeceğı benzetilmektedir. Haliyle danışmanlık kavramı da böyle bir döngünün niteliksiz bir aparatı olmaktan sıyrılamayacaktır. Nitekim modern zamanlarda danışman pozisyonunda olan çoğu isim, yararlarından fazlasını, lider itibarını zayıflatanlardan oluşabilmiştir. Bu da göstermektedir ki, niteliksiz siyasi oluntunun öğreti liderleri ve yetersiz siyasetçileri, liyakati olmayan danışmanlar türetebilmektedir. Birbirini besleyen ve çoğu zaman niteliksiz gelişen bu siyasetçi ve danışman ilişkisi, kamusal hizmetleri de kolaylıkla zayıflatabilmiştir. Hâlbuki ideal danışmanlık hizmeti, sadece siyasi profilden kişilerin yapamayacağı kadar kritik bir pozisyona sahip bir hizmet başlığı olmalıdır.

Niteliksiz danışmanlık

Doğal lider biyografileri ve imparator devlet tarihlerine bakıldığında çok az liderin, adını tarihe olumlu ve istisna bir pozisyona yazdırdığı dikkat çekmektedir. Evrensel kabul gören bu kişilikler; yetersiz yönlerini ise güçlü danışmanların katkısıyla telafi ederek (Sander, 2006) olası hatalı kararlarını fark veya telafi etme imkânına sahip olmuşlardır. Bu bağlamda sınırlı denilebilecek bir lider grubu ancak isabetli danışman ilişkisi kurarak iktidarını, yaşamını ve ardından gelenlerin geleceğini istikrarlı bir şekilde güven altına alabilmiştir.

Bu demektir ki tarihteki yerlerini olumlu veya olumsuz pozisyonla almış liderler ve iktidar ritimleri, akıl hocalarının performansında bağımsız gelişmemiştir. Diğer yandan çoğu lider iktidarı ise zikzaklı ve stresli bir seyir takip etmiştir. Böyle durumlardaki liderler ise, çoğunlukla liyakatsiz o isimleri yanından uzaklaştırmakta geciktiğinde, iktidarlara çok sayıda güvenlik sorunu hazırlamaktan kurtulamamıştır. Hatta böyle dönemlerde vasıfsız danışmanlar, liderin ve yanındaki liyakatli kişilerin de etkisini azaltabilmişlerdir.

Bu bağlamda dünyanın özeti denilebilecek imparatorluklar ile özgün liderler tarihleri, bir bakıma danışmanların da performans notu gibidir. Bu anlamda tarihe hatalı lider kararı olarak da yansıyan ehliyetsiz danışman davranışları kümelenildiğinde özetle aşağıda sıralanan noktaların altı çizilebilir:

- ✓ Başkalarının veya yakın çevrelerinin gölgesinde görev yapıyor olabilirler,
- ✓ Övgü ve yergideki ölçsüzlükleriyle yanılışı doğru; gerçeğı, yanlış gösterebilirler,

- ✓ Liderleri, kendilerine güven besleyecek aşırı söylem ve eylemler içinde tutabilirler,
- ✓ Lider ismi ile devletin imkânlarını, farklı beklentiler uğruna suiistimal edebilirler,
- ✓ Lider ve iktidar, hatta devleti zor duruma bırakacak koşulların zeminini döşe/ye/te/bilirler,
- ✓ Lider vizyonunu okumada yetersiz kalarak büyük hamlelerin ön kapayıcısı olabilirler,
- ✓ Lider, iktidar ve devlet zor duruma düştüğünde, yönünü muğlak tutumlarla ilk değişenlerden olabilirler.

Bu özde çeşitlendirilebilen geleneğin ve modernitenin özet danışman davranışları, çok sayıda siyasi lider ve devleti dün olduğu gibi bugün de hakikatten saptırabilmektedir. Bu olumsuz yansılardan kimisi danışman silikliğinden, kimi örneği ise aşkın yönetsel hırstan kaynaklanabilmektedir. Lakin klasik yönetimlerde bu tür danışmanlar, kaynağı oldukları her söylem ve fikrin sorumluluğunu kritik düzeyde taşıırken, demokratik yönetim uygulamalarında ise bu isimler, konularıyla bağdaşmaz şekilde tarafı oldukları politikaların sorumsuz gözükmeğetedirler. Bu da kaçınılmaz olarak danışmanı, liderlere ön açıcı değil, akisine kimi zaman ön kapayıcı, kimi zaman ise liderlerin sorunlu söylem ve eylemlerin ardıl toplayıcısı gibi pejoratif bir noktaya da sürüklemiştir.

Nihai olarak, tarih göstermektedir ki lider yanılığının en yıkıcı olanlarından biri de yanlarına yetersiz kişileri toplamaları ve bu kişileri, zamanında fark edip ayıklayamamalarıdır. Bu ise önce, lider ve ekibinin; sonra, iktidarın ve en sonunda ise devlet düzenini tehdit ve tehlikeye düşmesini doğurmuştur. Bu dalgınlığa örnek olarak, klasik ve modern tarihte kriminal olaylara dahi konu olan çok sayıda iktidar ve lider mazisine rastlamak mümkündür. Bunun modern dünyanın yönetim sistemlerindeki karşılığı ise demokrasi dışı hamlelerle lideri ve iktidarı devirme yaklaşımları olarak karşılık görmeye devam ettiği söylenebilir. Bu gibi nedenlerle, 21'inci yüzyılın siyasi liderlerinin, anlık beklentisi ve tutumu değişen yönetilen isteklerine hızlı çözüm üretebilen yeni bir danışmanlık uygulamasına ihtiyacı olduğu açıktır.

Türk-İslâm Geleneğinde Liderlik ve Danışmanlık

Türk siyasi felsefesine yansıyan; “gökyüzü çadırımız”, yeryüzü otağımız, “halkımız çok olsun” (Niyazi, 2007, s. 33/259) ve hükümdarlı milletimiz var olsun şeklindeki söz dizinleri lider ve millet ahengini resmeder. Bu özde bir felsefeyle Hunlardan 21'inci yüzyıl Türk devlet geleneğine aktarılan liderlik ve danışmanlık ilişkisi, “devleti kuvvetlendiren” bilge adam Tonyukuk (Ergin, 2013, s. 17), Yusuf Has Hacıp, Nizamülmülk, Defterdar Sarı Mehmet Paşa ve Koçi Bey gibi örnek şahsiyetler özerinden anlamlı bir ilgiye sahiptir. Nitekim bu dizgede danışılan ile dayanıılanların rolüne yakıştırılan nitelermelerden olan atabey, lala, musahip, nedim, haseki, vezir, müşavir ve danışman gibi kavramlar ile kurumsal boyutuyla müsteşar sıfatı da bu zenginliği sergilenmektedir (Günaydın, 2016; Koçi Bey, 2008; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2014).

Bu bağlamda, Türk devlet geleneğinin kritik her dönemeci gibi, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş evresinde de danışmanlık istisna bir görev teşkil etmiştir. Nitekim M. Kemal Atatürk liderliğiyle sergilenen “Çankaya'da memleket meselelerini tartışma” (Ortaylı ve Akyol, 2007, s. 124) uygulaması, yakın tarihe ilişkin dikkat çekici bir uygulama olarak öne çıkmaktadır. Ne var ki takip eden süreçte görülen lider ve danışman ilişkisinde açılan makas farkı, danışmanlık kavramının özünde hızlı bir nitelik kaybına yol açtığı gibi, lider-çevre arasındaki mesafeyi de büyüterek derin bir krize yol açmıştır. Bir bakıma temelleri 19'uncu yüzyıl sonrası Osmanlı bürokrasına dayanan bu özdeki siyaset-bürokrasi dayanışması veya zaman zaman zıtlaşması (Mardin, 2008, s. 74/111), Cumhuriyet Dönemi'nde genişleyerek dil, din, ırk, laiklik ve mezhep gibi farklı kavram ve ideolojiler üzerinden bir meydan okumaya dönüşebilmiştir (Çolak, 2010). Kısa sürede döneme özgü zihin kodları da geliştiren bu gidişatta danışılanlar ise, kâh sürecin sebebi, kâh gelişmelerin sonucu pozisyonunda yer edinmişlerdir. Bu durumun sisteme yansması ise zaman zaman siyasi kimlikleri de bastıran

“bürokratik aşkıncılık” olarak ülke tarihine ve yer yer güvenlik konularına yansiyabilmiştir (Heper, 2006, s. 124-127/137).

Bu çizgide, demokratik siyaseti dahi işlevsiz kılabilen bazı süreç ve paradigmlar ise, kimi liderlerce aşılmaya çalışılmışsa da istendik sonuç yeterince alınmamıştır. Zira bu tür hamleler çoğunlukla merkez-çevre uyumuna katkı olacak siyasi bir uzlaşya yeterince dönüştürülemediğinden kalıcı sonuçlar doğurmaktan uzak kalmıştır (Bora ve Gültekinil, 2009). Dolayısıyla 1946-2016 tarihine kadar farklı ritim, araç ve gerekçelerle gelişip, askeri ve sivil çatı altında ve farklı parametreler üzerinden okunabilen darbe, post-modern darbe, e-muhtıra ve işgal tonunda bir kalkışmanın (FETÖ) önüne geçilememiştir (Koçak, 2016; Sunay, 2007). Kuşkusuz, bu tür gelişmelerin yol açtığı kısır döngünün yol açtığı iç kavga ve kaos ise çoğunlukla “devlet gemisinde emniyetsizlik ve korku” olarak karşılık bulmuştur (Topçu, 2004, s. 153).

Bu güzergâhta beliren dönemsel siyasi gelişmelere ve yönetim uygulamalarına geniş açıdan bakıldığında ise kendi içinde tutarlılık göstermeyen bir çeşit kimlik, din ve ideoloji odaklı güvenlik grafiği ortaya çıkmaktadır (Karpas, 2009). O halde bu manzarayı lider ile danışmanları ve yarenleri bağlamında kategorize etmek gerekirse, aşağıdaki satırlarda sıralanan birkaç noktanın altı çizilebilir ki bunlar:

- a) Danışmanlarını nitelikli şekilde seçmeye özen gösteren liderler,
- b) Danışmanlarını, aile ve diğer yakın çevresinden tercih eden öğretici lider,
- c) Danışmanlarını, dönemin koşulları ile çevrenin tazyikine göre belirleyen genel başkanlar şeklinde sıralanabilir.

Bu üçlü kategoriyle özetlenebilen Türkiye siyasalında nitelik ve uzmanlık ölçütüne göre danışman seçen liderler, genellikle doğal lider ve demokratik yönetimler olarak kabul görmüşlerdir. Diğer yandan, danışmanlarını; aile, akraba ve eş-dost gözeterek tercih eden siyaset yapıcılar ise yapay liderler olarak algılanmışlardır (Babaoğlu ve Yıldız, 2015). Geleneksel açıdan, veraset sistemi kodları da hissedilen bu ilişkide, danışmanları bir bakıma çevrenin istemiyle belirlenen bu tür siyaset yapıcılar, özellikle bağ(ım)lı performanslarıyla da anılmaktan kurtulamamışlardır. Dolayısıyla bu özdeki danışan ve danışılan ilişkisinde liderler, çoğunlukla kritik kararlar almakta çoğunlukla zorlanmış ve danışmanlarının istikrarsız ve zaman zaman ise tutarsız görüşleriyle süreci atanmışlara havale etmek zorunda kalabilmışlerdir. Haliyle, Türkiye'nin çok partili hayatında, aile ve diğer yakın çevreden oluşan niteliksiz ve kontrolsüz beklentililerden oluşan danışman-lider ilişkisi ağırlıklı olarak kırılganlıklarla dolu gelişmelerle sonuçlanmıştır (Zürcher, 2009).

Sonuç olarak, dünyanın bazı ülkelerin takdirlerine göre standartları sıklıkla değişen çağın “kozmpolit demokrasi” (Held ve Archibugi, 2000) liginde eşitlik, kardeşlik, adalet ve özgürlük kavramlarıyla uyumlu (Claude, 1974, s. 11-15) nitelikli bir danışman ve bürokrasi sınıfına ihtiyaç vardır. Aslında bu, Cumhuriyet Dönemi ile yaşıt bir beklenti olarak öne sürülebilir. Nitekim Türkiye siyasi tarihinde, ağırlıklı olarak siyaset-toplum, toplum-toplum ve birey-birey arasındaki farklılıkların ve özgünlüklerin kabullenilmekte zorlanıldığı bir olgunluk sorununun da oluşu sıır değildir (Balibar, İnsel ve Selek, 2014, s. 44-45). Aşılması için yeteri siyasi deneyim, doğru lider ve nitelikli danışman gerektiren bu durum, yakalanan kimi fırsatlarda ise yeterince liyakat barındırmayan siyasi kadro ve bürokratik kümenin engelleyici hamleleriyle başarısız kılınmıştır. Bu perspektifle Cumhuriyet Türkiye'sine bakıldığında; onlarca siyasi parti ve genel başkan, 27 başbakan, 12 cumhurbaşkanı ve yüzlerce siyasetçi ile danışman ilişkisi pek de parlak gözükmemektedir.

Yeni Bir Siyasi Danışmanlık İmgesi

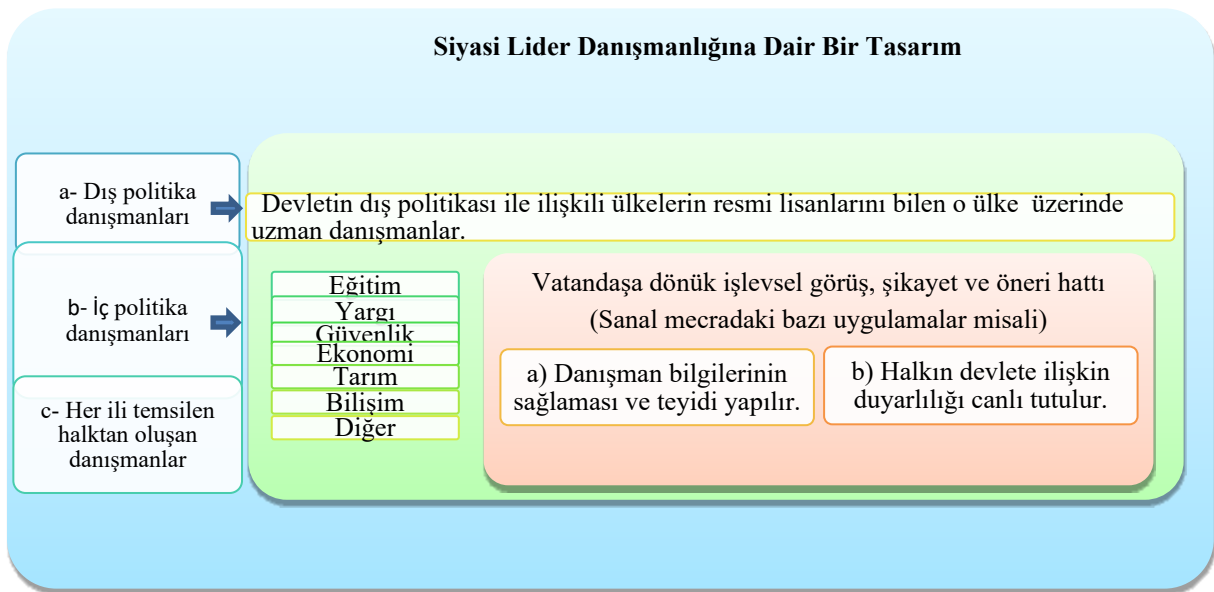
Modernleşmenin “...belirsizliklerle, kafa karışıklıklarıyla, yanılgılarla, çılgın ve ateşli fanatizmle yüklü” aktüel evrelerinde (Calhoun'dan akt. Harvey, 2012, s. 141) takibi kolay olmayan bir

dinamizm gelişmektedir. Hatta bu, politik pratiğin başat öznesi olan insan faktörünü de zaman zaman aşarak, yönetilene yeterince atfın yapılmadığı pratik ve kuramsal bir anlayışa da varabilmektedir (Lippman'dan akt. Sarıbay ve Ögün, 1999, s. 149). Böylece, sanal imkân ve ortamların ürünü algı operasyonlarıyla demokrasi kavramı çok az bir çabayla işlevselliğini yitirebilmektedir. Bu bağlamda, ABD'nin 2016 başkanlık seçimlerine yönelik, bir sanal medya organının da için de olduğu ve vatandaş bilgilerinin yasa dışı yollardan ele geçirilerek seçmenin manipüle edildiği iddiaları güncelliğini korumaktadır (www.nytimes.com, 2019).

Bu gibi gelişmelerden hareketle, 21'inci yüzyıl koşullarının gerek yöneten, gerekse yönetilen açısından pek de sakin geçeceği söylenemez. Bu ekseninde beliren zikzaklı tedirginliğin de tesiriyle evrensel ve yerel siyasal mücadelelerinin gün geçtikçe karmaşıklaştığı sanal zaman dilimlerinde, silahsız savaşçı kabiliyet de gerektiren bir lider donatısıyla siyaset çemberine ihtiyaç artmaktadır (Gramsci, 2013, s. 133). Bu da gezegenin güçlü ülke ve liderlerini, gerek ülke içi, gerekse ülke dışını hedef alan daha etraflı anlama ve bu yönde doğru hamleler yapma ihtiyacına itmektedir. Hatta bu ihtiyaca, hem bilgide güçlü, hem de ülkenin özgün değer ve dinamiklerine yatkın insan yetersizliği eklenince, doğru ve etkili siyasi danışman kaynağı daha da ciddi bir mesele haline gelmektedir. Bu gibi nedenlerle, son tasarım küresel mücadelede ayakta kalmak, ülke siyasi liderlerinin ve danışmanlarının ortak bir nitelik ve perspektifte buluşacağı güçlü bir performansla mümkün olabilir (Öztürk, 2009).

Bir diğer açıdan, yeni milenyumun bu düzeninde, özgü(n)r kalmak isteyen ülke ve liderlerinin danışman ihtiyacı ile uluslararası arenada herhangi bir etkinliği olmayıp, sadece pasif bir kitleyi yönetme faaliyetini tecrübe eden bir devlet liderinin danışman kıstasları benzer değildir. Özellikle bu gerçek, modern dünyanın son süratle yol alan ekonomi merkezli "hız ve politika" düzeninde daha da üst seviyede bir karşılığa sahiptir (Virilio, 1998, s. 93). Bu da göstermektedir ki, siyasi liderlerin yukarıda gerekçeleriyle altı çizilen danışman ihtiyacı, ülke ve liderin vizyonu ile toplumun gücü ve hedefleriyle doğrudan ilişkilidir.

Tarihsel açıdan konuya bakıldığında ise, "bir hükümdarın akli, etrafına topladığı insanlara bakılarak değerlendirilir" (Machiavelli, 2008, s. 102) önermesi öne çıkartılabilir. Dolayısıyla bu özde ihtiyacı ve arayışı olan güçlü ülke, lider ve danışman ilişkisi, aşağıdaki şema üzerinden modellenen güncel bir pratikle güncellenebilir.

Şekil 1: Güçlü ülke vizyonuna dönük danışman-lık modeli

Yukarıdaki şekilde örnekleme paylaşılan siyasi danışmanlık üçlemesi, kendi içinde reel ve sanal bir koordinasyonla desteklenerek politik kültüre güçlü katkılar yapabilir. Böylece, her bir danışmanın seri bilgi akışını sağlayacak ve liderin her an görüş ve bilgi alabileceği elektronik bir ağla da bunun sağlaması yapılarak beşeri bilgi akışıyla süreç işlevsel kılınabilir. Aynı motivasyonla, farklı kültürlerden gelen izlenim, sezgi, beklenti ve fikirlerin toplandığı veri havuzuyla da hizmet daha güncel ve aktif tutulabilir. Hatta (a) ve (b) kategorisindeki danışmanlardan da bağımsız işletilecek soyut-somut karşılığı tasarlanabilen böyle bir ağın, haftanı belli gün ve saatlerinde doğrudan lider takibinde veya denetiminde olması ve denetlenmesi, sisteme olan güveni halk nezdinde daha da artıracaktır. Nitekim Türk-İslâm tarihinin çoğu hükümdarın farklı yöntemlerle halkı doğrudan dinlemeye azami hassasiyet göstermesi, bu yönde tarihsel arka planın da olduğunu gösterir (Aydın, 2019). O halde, tebdili kıyafetle uygulanan bu tür geleneksel lider uygulamaları misali, demokratik lider ve halk iletişiminin de güncel bir tarzla bu nitelikte bir çalışmanın olması, sürecin etkinlik ve verimliliğini daha da artıracaktır.

Kısaca her çağ, birden fazla insan kuşağı ortaya çıkarmaktadır. İçinde bulunulan çağın çokkültürlü ve çoğulcu nesilleri de dışlanmadan, üst düzey iletişime açık yeni bir yönetim anlayışıyla ancak yararlı çizgide tutulabilir (Parekh, 2002). Bu durumda güncellenme ihtiyacı duyulan kavramlarından biri de danışmanlıktır. Dolayısıyla bu çalışma da yerel ve küresel parametrelerde beliren sorunları tespit ederek gidermede önalıcı lider refleksi ve vatandaş dönütüyle güçlendirilmiş bir danışmanlık tasarımı öne çıkarmaktadır (Alpkutlu, 2019). Özellikle sokak olaylarının baskı ve şantaj aracı kılınarak ülkelere müdahale senaryolarının yapıldığı son düzen dünya koşullarına hitap edecek böyle bir danışmanlık modeli, liderin tüm hayat çizgisi olduğu gibi, tüm devlet politikalarındaki yönü ve kaliteyi de etkileyebilir.

Devlet içinden danışmanlar

Liderlerin ihtiyaç duyduğu danışmanlar; erken modern, modern ve post-modern dönemlerde değişken içerik ve terimlerle ifade edilmiştir. Nitekim hem klasik hem de modern siyasal tecrübe doğrular ki ulusal ve uluslararası ilişkilerin karmaşıklığı, her dönem lider danışmanlığını nitelik eksenli bir görev kılmıştır (Mâverdî, 2003, s. 104-105). Bu özde hükümdar, yardımcıları ve ileri gelen devlet yöneticileri için danışılan ya da dayanışılanların “yalancı, sahtekâr, hilekâr ve düzenbaz” (Sühreverdi, 2008, s. 182-183) olmamasına azami önem gösterilmiştir. Ne var ki demokrasinin öncüsü veya yansıması pozisyonunda görülen devlet rejimlerinde bu hassasiyet önemli düzeyde geri plana itilmiştir (Claude, 1974). Bu dolayında her geçen gün etkisi ve karmaşası artan bürokratik devlet örüntüsünde kabiliyet, bilgi ve deneyimiyle önde ve sahasında istisnalılığıyla halkın dilinden anlayan lidere ve danışmana olan ihtiyaç gittikçe artmaktadır.

Bu noktada, devletin çok sayıda üst yöneticisi ve onlara bağlı çok sayıda hiyerarşik görevlisi var. Bu nedenle, devlet-hükümet başkanları, istediği zaman, istediği görevliden istediği bilgiyi alan kişiler olarak görülebilirler. Bu durumda, o zaman danışmalık hizmetine neden gereksinim var? Şeklinde sorular akla gelebilir. Bu özdeki sorulara cevaben ise, devletlerin, hedef aldığı bir hükümeti, onun kendi vatandaşı üzerinden dirençsiz kıldığı çağın mücadele anlayışında, manzaranın gölgede kalan yüzü hiç de öyle olmadığı söylenebilir. İşte tam da bu noktada bilgisi ve ilintili donanımıyla özgün, düzgün ve özgür kamu personelinden sağlanan danışmanların “objektif ve bilgi kaynaklı” yönlerine olan ihtiyaç ortaya çıkmaktadır.

Nitekim klasik penceren, hükümet eden liderlerin işinin zorluğuna atfen onun akıllı ve bilgili danışman ihtiyacına vurgu yapan, “he işte bilen bir yardımcı gerek, yöneticilere ise çok yardımcı gerek” (Yusuf Has Hacıp, 2009, s. 12) söz dizesi, klasik bu hassasiyetin bir yankısıdır. Demek ki devletin kalabalık ve karmaşık yönetim kümesi ve insan kitlesi, yalnız lider ve yönetimin işlevselliğinin azalmasına değil, hükümet karşıtı fiili şiddete de kapı aralayabilir. Hatta bu süreç, rakip

devletin işine gelecek şekilde, o ülkenin kendi huzur ve güvenliğini dahi sabote edebilecek komplike güvenlik konularına yol açabilir. Bu ise, gerek devlet, gerekse toplumun sokakta düzen aramasını doğurabilir ki bu, 21'inci yüzyıl koşullarında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin başını ağrıtan konulardan biri olmuşa benzemektedir.

Bu yelpazede, “devlet görünmediğinde, halk basit ve samimi davranır. Devlet karmaşıklaşıp sertleştiğinde halk kurnaz davranır ve sorun yaratır...” (Laozi, 2018, s. 127) savı devreye sokulabilir. Bu noktadan hareketle, 21'inci yüzyılın nitelik yoksunu siyasi danışmanlarının sayıca çokluğu ve çeşitli unvan ve makamlarda bulunan kişilerden oluşması, kafa karışıklığından öte bir sonuç doğurmayabilir. Dolayısıyla, modern dünya sisteminin devlet ve hükümet önderlerinin bu özde yaşadıkları yanılğalar ile şaşkınlıklar, kamu personeli niteliği olan danışılanlarında ciddi bir kör düğümün çözülmesine katkı sağlayacağı iddia edilebilir (Armaoğlu, 1999).

Özetle, kısa aralıklarla siyasal manzarası ve istikrarı değişen bir dünya ve ülkeler manzarası ortada durmaktadır. Bu dinamik döngüde hükümet/devlet başkanları sık sık değiş(tiril)en bir ülkeler kümesi de söz konudur. Bu yönetsel dinamizmde danışmanlar; lider bilgisi, bilinci ve perspektifini güçlendirmede hassas konularını sürdürmektedirler. Ancak bugün danışmanlara düşen görev, sadece, yönetimin bir yönüne ilişkin sanal veya somut bir kanalda sığ bir bilgi veya veri paylaşımı değil, aksine, kurum ve örgüt “misyonundan kaynaklı hedefler[e]” (Luecke, 2015, s. XX) odaklanılarak fikir, sezgi ve öngörüyle kestirme yoldan tüm siyasal manzaraya odaklanmanın yöntemlerini göstermektir. Bir bakıma bu, internet ve sanal âlemin doğruluğu veya güncelliği net olmayan veri paylaşımını aşan, politik ihtiyacı karşılayan bir noktaya işaret etmektedir. Bu bağlamda bir özdeyiş kalıbında denilebilir ki bir liderin danışman portföyü, o liderin kulvarını, misyonunu, imajını ve vizyonunu göstermede belirleyiciliğini korumaktadır.

Ülke dışından danışmanlar

Etnik, dini ve siyasi çatışmaların aralıksız yaşandığı uluslararası ağda gün geçtikçe birden fazla ülke vatandaşlığı taşıyan insan istatistiği pozitif yönde değişmektedir. Bu uzanımda insan hakları ve özgürlükleri temasını işleyen çokuluslu örgütlere olan güvenin de o nispette azaldığı iddia edilmektedir (Gülalp, 2007, s. 15). Dolayısıyla üçüncü bin yılın başlarında küresel ekonomi ve teknoloji odaklı rekabetinin geleneksele ait çoğu değeri sarstığı dinamizmde endüstriyel geleceğe dair yeni yönetim stratejilerine ihtiyaç duyulmaktadır (Çalışkan, 2011, s. 67). Bu doğrultuda şekillenen küresel yaşam koşullarının geldiği son noktada bir ülke halkını, dünyadaki zararlı gelişmelerden, diğer ülkelerin politikalarından arınık ve onlardan habersiz yönetmek mümkün değildir. Nitekim dünyada çok sayıda devlet ve vatandaşı arasında iç içe geçmiş ticari, sosyal, eğitsel ve duygusal ilişki de bunu doğrulamaktadır.

Haliyle, 21'inci yüzyılın bu sosyolojisinde hükümet ve devlet başkanlarının küresel rol kapma yarışına girdiği bu geçişkenlikte başarılı yönetim, dünya konjonktürünü ayrıntılı tanıyan ve yakın geleceğe dönük fikir sahibi olan siyasal donatıyı da gerektirmektedir. Bu ihtiyacın bir ayağı ise ilişkili tüm dünya ülkelerinin tarih bilgisiyle aktüel gelişmelerini doğru takip edip, onu isabetli yorumlayan danışman ihtiyacına denk gelmektedir. Bir de bu konumdaki ülke, dünya çapında tarihsel izdüşümü olmuş ve bu yönde yeni iddialar geliştiren Türkiye, Rusya ve Çin gibi devletler ya da klasik ve modern uzanımda birikimi olan milletleri temsil ediyorsa, o zaman nitelikli danışman ihtiyacı ulusal güvenliği de belirleyen temel bir unsura dönüşebilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin eski başbakanlarından bir ismin danışmanlığını yapan bir danışmanın, görevini, uluslararası manzaraya dönük bilgi, algı ve fikir derleme ve üretme şeklide tanılması, o döneme ilişkin de lider-danışman bağıını resmeden bir örnek görülebilir (Koloğlu, 2019).

Sonuç olarak, yerkürenin en modern zemini ile kırsalın en ücra köşede yaşama tutunan insanların aynı anda internet veya onun türevi bir ağla ilişkili olduğu koşullar yaşanmaktadır. Bu ortam, dünyanın çokkültürlülük bilmeccesine farklı inanç, kültür, ideoloji ve vatandaş beklentisiyle taraf köklü millet ve vatandaş mozaikleriyle öne çıkan ülkeler için daha da kırılğan sonuçlar doğurabilecek hassasiyettedir (Bauman, 2006). Dolayısıyla, dünyanın bu özdeki soyut, karmaşık ve banal ilişkilerine hitap eden siyasal yönetim mekanizmasının küresel ölçekte yönetim olay, olgu ve kapasitesine de gereksinimi vardır. Bu ihtiyacın giderilme yöntemi ise bir veya birkaç temada yurt dışı donanımına sahip insan potansiyeline dayanan danışmanlık hizmetinde belirlemektedir. Zira karmaşık ve evrensel ilişkiler ağında bir ülke halkının meşru zeminde tutulması, önemli derecede o devlet siyasal yönetiminin dünyanın güncel gelişmelerinden de doğru ve hızlı haberdar olmasıyla ilintilidir. Son olarak bu başlıkta da başarı sağlamanın kesişim noktası; farklı inanç, kültür, kimlik, beyin ve deneyim gücünden oluşan danışman işlevselliğinde görülmektedir. Diğer yandan, bu parametrede görev üstlenen danışmanların, değil sadece ülke dışı, devlet içinden kaynaklı sistemik ve bürokratik yanlışlıklara karşı da devlet mekanizmasını teyakkuzda tutma artışı olacaktır.

Halkın içinden danışmanlar

Dünya gezegeninde, birlikte yaşam öyküsünün başladığı ilk günden içinde bulunulan 21'inci yüzyıla dek, çok sayıda otorite ve ona tabi topluluk oluşup tarihe çekilmiştir. O dönem liderlerinin “hoşsohbet, neşeli, onurlu, başkalarına saygılı ve saygı beklentisi olan” kişilerden oluşması, mazinin anılan isimlerini belirlemiştir. Bu bağlamda çoğu devlet yönetiminde bulunup, halkın her seviyede talep ve durumunu öğrenen “taçsız kral” konumundaki danışmanlar da bu ağda yol veya arabulucu katkılarıyla çare üretmede kilit rol oynamışlardır (Konfüçyus, 2010, s. 11).

Bu içerikte bir danışman yaklaşımına 21'inci yüzyılda da ihtiyaç olduğu söylenebilir. Çünkü 21'inci yüzyılda “...entelektüel dünyanın yaşadığı homofobik ahlâkî çöküşte” an be an görgüsü, bilgisi, algısı ve davranışı değişen dünya insan kitlesini, durağan ve etkisiz yönetim metotlarıyla idare etmek gün be gün zorlaşmaktadır. Buna bir de toplumların “çoğunluğu olmayan uçuk çoğulcu grupları” (Öğün, 2019) eklenince durumun ciddiyeti daha da berraklaşmaktadır. Bu durumda, dirlik ve düzen adına birçok ülkeyi ayakta tutmak, her bakımdan ve her ferdinden haberdar olmayı gerektiren bir yönetim anlayışını kaçınılmaz kılmaktadır. Nitekim bunu başaran ile başaramayan devlet ve toplumların manzarası bugün de farklı kıta ve ülkelerdeki bölgesel ve toplumsal güvenlik olaylarıyla gözler önüne serilmektedir. Dolayısıyla, bu gelişmeler de teyit etmektedir ki dünyanın kendini yönetemeyen toplumları, başkalarının yönetme istenç ve çarkından bir türlü uzaklaşmamakta ve gençlik başta olmak üzere, bu insan potansiyelleri sabote edilebilmektedir (Alpkutlu, 2019).

O halde bugün de lider ve yöneticiler, vatandaşından haberdar olup onu ortak amaç etrafında kenetleyerek ancak isabetli yönetim sergileyebilirler (Ünal, 2012, s. 128). Bu anlamda, halife Mutasım'ın, terzilik yapan bir esnafla, “vakitsiz okunan ezan” üzerinden, ahâlisinin derdini öğrenme anlatısından bugüne anlamlı göndermeler yapılabilir (Nizamülmülk, 2006, s. 68-74). Nitekim bu hassasiyetin güncel parametrelerinden biri de yöneten ve yönetilen ilişkisinde doğrudan, hızlı ve elektronik ağ merkezli güçlü bir danışma sistemini kurmaktır. Böylelikle lider-vatandaş arasındaki iletişim ve bilgi akışı, bürokratik kesintiye uğratılmadan daha seri ve korunaklı bir şekilde sağlanabilir.

Peki, 21'inci yüzyılda da bu çerçevede samimi ve dinamik bir bağla vatandaşla sağlıklı ilişki kurmak, resmi devlet kurumları ve yöneticileriyle mümkün müdür? Mümkünse nasıl ve bunun ölçüsü nedir? Değilse neden ve bunun ne tür sakıncaları olabilir? Ya da bununun başka bir yolu var mıdır? Bu bağlamda sıralanabilen sorulara cevap mahiyetinde kabaca denilebilir ki, modern devlet örgütünün omurgası olan bürokratik işleyişin karmaşık formel niteliğine, ancak (c) kategorisinde açıklanan halk merkezli güçlü danışmanlık sistemiyle yerel çözümler çıkarılabilir (Gramsci, 2013, s. 158-159).

Çünkü, çağın devlet ve bürokrat ilişkisi, yalnız siyasi görüş ayrışmasıyla değil, devletin kurumsal yapısını da sarsabilecek çok çeşitli kültür ve misyon etrafında işletilmektedir. Hatta son birkaç on yılda ve kimi devlet örgütü bünyesinde görülen anlık istikrar kayıplarının yol açtığı krizlerin de altı çizilmeden konu bütünüyle anlaşılabilir. Bu dolayında, mensubu olduğu devletin menfaatlerini -sahip olduğu araçlar ve sınırlar ölçüğünde- kendi ve/ya aidiyet hissettiği grubun menfaatleriyle değiştiren kişi ve grupların sayısı da gün geçtikçe hızla artmaktadır. Nitekim, gerek ulusal gerekse uluslararası bazda hükümetleri tedirgin eden bu tür gelişmelerin son örnekleri ABD, Rusya, Çin, Türkiye ve Kanada gibi devletlerde görülebilmektedir. Ülkelerin hukuk çatısı altında “casusluk ve hainlik” gibi nitelendirmelerle anılan bu gelişmeler, birçok ülke lehine veya aleyhine belge açıklayan E. Snowden örneği üzerinden hafızalardaki yerini hâlâ korumaktadır (www.bbc.com, 2019). Bu gelişme de pekiştirmektedir ki dünyanın çok sayıda ülkesinde siyasal yönetim ve yönetilen arasında en güçlü köprü olan bürokratik kütlenin üyeleri, hükümete göre kolaylıkla tutum değiştirebilir esnekliğe sahiphale gelmişlerdir.

Elbette çokuluslu bu sorunun temelinde, içinde eğitim-öğretim politikasını ilgilendiren geniş bir insan niteliği sorunu vardır. Belki de bundan ötürü, nitelikli bir aydın yönetici kümesiyle alınacak tedbirler, ancak kısa erimli sonuçların birer reçetesi olabilir. Nitekim bu düzeydeki tedbir seti, Arkaik Dönemin polis devletleriyle (şehir) uç verip (Aristoteles, 1975, s. 9), ağırlıklı olarak Yeni Çağ dönüşümüyle olgunlaşarak 21'inci yüzyıla ulaşan devletlerinin de ideal yönetim formunu bulma arayışına karşılık gelmiştir (Armaoğlu, 1999). Bunun aktüel yansımalarından biri de devlet başkanı konumunda olan liderden, en uç noktadaki yönetilene kadar uzanıp, doğru ve tekin bir iletişimle sergilenen aydın danışmanlık müessesinde karşılık bulmaktadır.

Bu tanılama sürecinde öne çıkan bir diğer kadim nokta, devlet yöneticilerine “tavsiye vericiler” olarak görülen danışmanların, hakikat uğruna, hayatlarını dahi riske atabildikleridir. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in Mısır-Suriye seferlerinin tavsiye edicisi olan dönemin danışmanı, planın ortaya çıkardığı ağır sonuçların bedelini oldukça ağır ödemiştir (Machiavelli, 2008, s. 235-236). Ne var ki modern yönetim uygulamalarında daha özgür ve nitelikli bir danışman örneğinin ortaya çıkması gerekirken, aksine, daha sınırlı, niteliksiz ve hakikatle ilişkisi pamuk ipliğine bağlı bir danışmanlık resmi ortaya çıkmıştır. İşte, modern devlet sorunlarının izi sürüldüğünde, karşılaşılan problemler noktalardan biri de bu danışman algısı ve uygulamasında uç vermektedir.

Öyle ise, bu özde beliren yönetsel sorunu aşmak için, siyaseten kenarda, ancak zihin, ruh ve bilgi birikimiyle zirvede olan, halktan teşkil danışman yöntemine de dönüş gerekir. Zira bilgi çağının dinamik toplum akışkanlığında doğru bilgi kanalıyla tesis edilecek böyle bir iletişimle devlet örgütüne ve liderlik pozisyonuna daha fazla işlevsellik kazandırılabilir (Beydeba, 2009, s. 37). Elbette bu tasarım, güvenlik birimlerinin kendi iç işleyişleriyle devlet yönetim hiyerarşisine aktardıkları istihbarî faaliyetleri aşan bir lider-vatandaş diyaloguyla sistem daha kolay tesis edilebilir. Çünkü böyle bir danışman tanımıyla, halkın ne yaptığından ziyade, ne düşündüğü ve devletten ne beklediğinin aracısız şekilde ve ketumluk içerisinde işleyen bir sisteme kavuşulacaktır. Bu tasarıma ait danışman grubunun nasıl seçileceği ve temsilcilerin odaklanılacak yönler ise aşağıdaki noktalar etrafında derlenebilir ki bunlar:

- ✓ Bir iyilik temsilcisi gibi halkın içinde bulunan ve kendilerine itimat edilen aydınlardır,
- ✓ Klasik ve modern yaşam koşullarını uzlaştıran mütevazı ve güvenilir rol modellerdir,
- ✓ Devletin ve halkın temel değerine güçlü aidiyetle bağlı yüzlerdir,
- ✓ Siyasi sıfatları ve unvanları aşan özgür ve özgün karakterdir,
- ✓ Çağın ruhunu ve vatandaşın hissiyatını okuyabilen sezgi ve öngörü uzmanlarıdır,
- ✓ Dönemlerinin gerek evrensel gerekse bölgesel çapta beyin gücüdür,
- ✓ Maddi beklenti ve itibar peşinde olmayan doygun kişiliklerdir,

- ✓ Devlet dâhil her hangi bir çıkar grubu ile organik ilişki içinde olmayan serbest iradelerdir,
- ✓ Alelade yöntemlerle his, bilgi ve fikir paylaşmayan ketumlardır,
- ✓ Topluma rol model ve kanaat önderi olabilecek nitelikli ve erdemli ufuk açıcılar, ve
- ✓ Gördükleri ilgiyi ve kendilerine dönük beklentiyi, başka amaca aracı kılmayan diğer kâmlardır.

Sonuç olarak, geleneksel dönem liderleri olan hükümdarlar, halkın içinden bilge danışmanlar bulduklarında hazine bulmuş gibi sevinmişlerdir (Yusuf Has Hacip, 2009, s. 31/73). Nitekim bu savı kantlarcasına kritik birçok olayın ya tetikleyicisi ya da onu sezip önleyiciler, üst makam ve mevkideki yığınlar değil, bilakis millet kodlarıyla uyumlu kenardaki karakterler olmuştur. Nitekim yakın çağın yakın dönem bazı gelişmeleri de bunu anımsatırcasına kimi zaman onlarca, bazen yüzlerce makamlı, rütbeli, ünvanlı ve paralarının göremediği risk, tehdit ve tehlikeyi, devletin en ücra köşesinde konumlanan ortalama bir vatandaş sezebilmiştir. Bu gibi nedenlerle, danışmanlık kanalının en üst kademedeki etkin bir şekilde işlemesi, formel arz-talep ilişkisi dışında işleyen gelenek-modernite bileşimi yeni bir danışman uygulamasını gerekli kılmaktadır. Bunu destekleyici çağdaş araçlardan biri de elektronik sistemlere entegre elektronik iletişim kanalları olabilir. Böylece, daha kolay bir halde liderlerin yönetilene dair oluşan kör noktaları ve sağır alanları minimize etme imkânı olur. Nitekim Selçuklu hükümdarına yapılan tavsiyelerden biri de ihtiyaç duyduğu veya hakkında şikâyet olunan konuları yüz yüze halktan dinlemesi ve bu iş için hafta bir iki gün zaman ayırması hususudur ki (Nizamülmülk, 2006) bu başlıkta da altı çizilen danışman açılımına ışık tutmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Geleneksel sadeliğin aksine, yeni bin yılın dinamizminde, artan iletişim ve ulaşım kanalına rağmen, anlatmayı ve anlaşılmayı muğlaklaştıran siyasal ve toplumsal bir manzara öne çıkmaktadır. Bu bağlamda dünyada görülen iktidar-devlet, hükümet-bürokrasi, devlet-vatandaş ve vatandaş-vatandaş eksenli iletişim kazaları, gittikçe artarak güvenlik sorunlarına kaynaklık edebilmektedir. Öyle ki bu durum, son yıllarda ve bazı ülkelerde hiç umulmadık bir kıvılcımla alevlenen yasa dışı eylemlerle kâh siyasetçilerin, kâh hükümetlerin, kâh liderlerin değişimi taleplerine dahi kolaylıkla dönüşebilmektedir. Hatta bir tür yeni protesto yöntemleri olarak da okunan çok parametrelilik bu politik çıkışlar, zaman zaman iç güvenliği bile tehlikeye atan fanatik ve vandalist hareketlerle uluslararası bir soruna dahi kolaylıkla dönüştürülebilmektedir.

Bu gibi nedenlerle, 2000'li yıllarda hız kazanan çok sayıda meydan ve sokak eksenli toplumsal hareketliliklerinin bir izi de siyasal uzanımda yöneten-yönetilen arasındaki iletişim kopukluğuna dayandırılabilir. Dolayısıyla, 21'inci yüzyıl koşullarında vatandaşıyla tasa-kıvanç, varsıllık-yoksulluk ve liyakat-görev üçgeninde işlevsel bir bağ kuramayan lider ve devletleri zorlu günler bekleyecektir. Özellikle mevcut milenyumun “güçlü” devletlerinin hatalarını ve yetersizliklerini örtmek ve küresel menfaatlerini, ekonomik ve nitelik olarak sorunlu toplumlar sırtından telafi veya perdeleme arayışı, bu yöndeki ihtiyacı, eğilimi ve haliyle mevcut savı ziyadesiyle güçlendirmektedir.

Bu manzaraya ülkelerin iç güvenlik penceresinden bakıldığında ise dünya çapında artan intihar, cinayet, terör, narkotik suçlar; gençlik, kadın, yaşlı sorunları; çocuk, çevre, mülteci ve hayvan hakları eksenli suç öbekleri, sürecin öne çıkan bazı bireysel ve toplumsal ipuçlarından görülebilir. İnsan eğitime ve yönetim kabiliyetine ait görülen küresel ve yerel bu problematiğe makro ölçekte çözüm, yalnız bir kurum, örgüt ve ülke çabasını aşan, küresel çapta bir çözüm duyarlılığını gerekli kılmaktadır. Bu olguya mikro ölçekte çözüm ise dünya ve ülkelerin siyasal ile lider donanımlarıyla ilişkili bir temayla ilgilidir. Bu bağlamda, değil yalnız bireyler, devletlerin de birbirilerini ve vatandaşlarını yanılma ve farklı amaçlara araç kılma yöntemlerini tercih ettiği son iki çağın çatışma yöntemleri ve işaretleri, insanlık kümesini daha da netameli bir geleceğin beklediğini göstermektedir. Hatta bu, değil yalnız hükümetleri hedef almayı, devletlerin istikballerini dahi ilgilendiren kolektif gerilimlere de kolaylıkla dönüşebilecek büyüklükte gelişebilir. Nitekim örnekleri Orta Doğu, Asya,

Avrupa ve Afrika'da yaşanıp, çeşitli göç dalgalarıyla dünyaya yansıtılan dramatik insani sorunlar, bu özdeki niteliksiz siyasal oluntunun küresel ve aktüel örneklerindedir.

Bu durumun çözümüne için dünya insan topluluğunun liderler özelinde ideal bir siyasal örgütlenmeye ve yöneten-yönetilen ağına sahip olmasının çeşitli yöntemleri sıralanabilir. Belki de bunlardan biri, insani ortak değerler kümesini benimseyen doğal liderin ve teşkil ettiği siyasal kümenin rasyonellik ile nitelik birikiminde düğümlenmektedir. Bir diğeri ise toplumsal çabayla erişilecek kolektif insan kalitesiyle alakalıdır. Her iki duruma yönelik kısa vade de öne çıkan amaç ise insanı merkezine alıp; onun beklentilerini doğru okuyabilen doğal liderler ile onları saf bir kaynaktan besleyen bilge danışmanlarda buluşmaktadır.

Çünkü son kurulu düzeni, kimine göre takriben otuz yıl önce (1989), kimine göre ise on sekiz yıl önce (11 Eylül Olayı) yenilenen mevcut dünya, içine girdiği yeni kurulum sürecinde süratle yeni bloklaşma ve çalkantıları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, Türkiye dahil, küresel iddiası olan her ülkenin, vizyon sahibi her hükümetin ve doğal özü ve evrensel sözü olan her devletin, bu yolda bağımlılar yürüncesine girmemek için siyasi istikrar ve güçlü danışman mekanizmasına gereksinimi vardır.

Bir diğeri ifadeyle, etik değerleri muğlak işletilen uluslararası hukuki ilişkilerde, toplum içinde bir fraksiyonun, ülke içerisinden veya dışından bir öznenen gayri meşru bir beklenti içine düşerek ülkesini hedef alabileceği bir girişime karşı proaktif duruş, lider-danışman uyumuyla da ilişkilidir. Özellikle son birkaç yılda bazı Batı devletlerinde organize edilerek, hazır politikalarından sapan lider ve hükümetleri hedef alan hukuk dışı ekonomi-politik operasyonlar, bu temayı daha da kritik kılmaktadır. Bu bağlamda Suriye, Libya, İran, Venezuela ve Bolivya örnekleri, lider ve danışman ilişkisiyle de ciddi göndermeler barındıran örnekler olarak ortada durmaktadır. Bu örneklem üzerinde resmedilen gerilimlerin öne çıktığı ülkelerin kendi insan kaynağı üzerinden kaosa sürüklenmesi ise sürecin adeta can alıcı noktasını oluşturmaktadır.

Bu koşullarda, gerek gelişmiş, gerek gelişmekte ve gerekse geri kalmış devletlerin yeni bir danışmanlık tasarımına olan ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Zira güçlü ülke siyasetinde danışılan kümenin yetersizliği, siyaseti kolayca sabote edecek yanlışlara yol açabilirken, zayıf ülke kategorisinde ülkelerin danışılan kümesi ise güçlüye ölçsüz eklenilerek iç potansiyelin ihmeline kapı aralayabilmektedir. Öyle ise yerkürenin tüm demokrat liderlerinin, liderden danışılana, danışmandan lidere yönelik ilgi, bilgi ve görgü akışlı çift dönütler örüntüsüyle işletilmesine ihtiyaç vardır. Örneğin, devlet ve hükümet başkanı pozisyonunda bir liderin, programlarına, yukarıdaki satırlarda sıralanan üç tür danışmandan birini de ekleyerek süreci işletmesi, hem reel hem de algı boyutuyla yöneten-yönetilen ilişkisinde olağanüstü sonuçlar doğurabilir. Bu bağlamda dünyanın kimi ülkelerinde bu yöntemle yakın işletilen seçmen ziyaretleri, liderlerinin elini ve ufkunu güçlendiren tutumlardan görülebilir. Ancak bu uygulama da kabul edilmeli ki resmi bir statüye büründürülmediği müddetçe, içeriği ve aktarım üslubuyla sıklık ve yanıtıcılık riskini her an üzerinde taşıyabilecektir.

O halde tarihin erozyonuna dayanmış köklü bir milletin, yeni bin yılın da küresel fırtınalarına karşı ayakta kalma direnci, yeni tasarım bir lider-danışmanlık ilişkisine bağlıdır. Zira bu nitelikteki bir devlet için, en zirvedekinin yanı sıra, en kenardaki vatandaşının dahi sağduyu, bilgi ve görgüsünden istifadesini sağlayan etkili bir siyasi danışmanlık tasarımı önemli fırsatlar taşımaktadır. Nitekim Osmanlı özelinde, klasik yöneten ile yönetilen ilişkisinde de -sistemik olmasa da- bu çizgide farklı dönemlerde izine rastlanılan tebdili kıyafetli yöntemler bu dolayımında önemli ipuçları barındırmaktadır. Nitekim bu yöntemle sağlanan halk nabzını anlama gayreti, gizemle alenin birbiri karıştığı 21'inci yüzyıl koşullarında, danışmanlık kavramı üzerinden yeniden fonksiyonel kılınabilir.

Böyle bir adımın liderlik ve vatandaş güven endeksinde yapacağı kelebek etkisiyle kamuoyundaki güven duygusu da kendiliğinden artabilecektir. Bu çizgide geliştirilecek reçeteye, erdemli insan yaklaşımlarıyla beslenen gelenekselin siyasetnameleri ile modern yönetim tekniklerini buluşturan sentez, olağanüstü bir katkı sağlayabilir. Bu bağlamda modellenip yukarıdaki satırlarda sıralanan üç kategorili ve otomasyon destekli danışman/lık kümesi ise oluntuyu, hem iç politikada hem de dış politikada olası yanlış ve yanlışlımlara karşı birer paratoner görevi görecektir. Öyle ki böyle bir uygulama, bir ülke sınırlarında lider, hükümet ve devlet aleyhine yasa dışı tutum takınma istencinde olabilecek ulusal ve uluslararası kişi ve grupların, daha bir hamle yapmadan birkaç kere daha düşünmesine sebep olacaktır. Haliyle bu donatı veya refleksi, özellikle dünyanın çok kültürlülük trendinde farklı din, inanç, kültür, ideoloji ve birey beklentisine sahip devletler için daha da önceliklidir.

Bu yelpazede yer kürenin güncel koşullarında öyle siyaset-güvenlik okumaları dikkat çekmektedir ki onlarca kameranın sunduğu soyut veri ve sezgiler, güçlü bir vatandaşın paylaştığı tespitleri karşılamayabilmektedir. Bu dolayında azımsanmayacak sayıda ülkede cereyan eden karmaşık siyasal-güvenlik olayı belleklerdeki tazeliğini korumaktadır. Nitekim kadim ve aktüel boyutta azımsanmayacak sayıda küresel veya yerel savaş, çatışma ve darbe, çoğu siyasetin ve liderin gözleri önünde gelişmesine karşın, yöneticilerin süreci yeterince görememe, ya da görüp de zamanında hamle yapamaması bu savı güçlendirmektedir.

Bir bakıma, yeni sürüm iktidar girişimleri olarak da okunabilen bu tür hukuk dışı tasarımlar, özellikle popülist hükümet politikaları ve liyakat yanlışlarından beslenebilmektedir. Dolayısıyla dört tarafının tel örgüler, duyarlı kapılar ve kamera sistemleri gibi farklı elektronik sistemlerle çevrili olması, bir devletin güvenlikte olduğu anlamına gelmeyebilir. Zira geçmişin bir ilan veya net söylemlerle başlatılan geleneksel savaşlarının yerini, bir asra yaklaşan bir zamandır ekonomi odaklı kaotik iç girişimler almıştır. Nitekim bu yöntem, başta hedef ülkenin insan potansiyeli olmak üzere, kullanılmayan tüm diğer değerlerini de sabote eden girişimlerle her an revize edilerek hâlihazırda da uygulanmaktadır. Öyle ise demokratik bir devletin, boğucu bu küresel ağa düşmemesi için, her suç tasarımına dönüştürülebilen gençlik özelinde, tüm vatandaş dinlemeyi ve anlamayı hedef alan siyasi bir danışmanlık hizmetine ihtiyacı vardır. Çünkü bu şekilde ancak, uzun vadede eğitimle ideal bir vatandaş kümesi oluşturulana dek, vatandaşın, yöneticilerinden ne beklediği bilinerek hızlı çözüm yöntemleriyle sorunların rayından çıkmasının önüne geçilebilir.

Sonuç olarak, dünya insan külesinin bir ideoloji, bir parti ve bir iş sahası tercih eder gibi isim, vatandaşlık ve coğrafya değiştirebileceği, hükümetlerin de nitelikli vatandaş için kampanyalar başlatabileceği bir dünya siyasetine doğru hızla yaklaşılmaktadır. Nitekim dünyanın bu yöne doğru yol aldığına dair de çok ciddi göstergeler sıralanabilir. Bir bakıma, genç nüfus sorunu yaşayan Batı'nın kimi ülkelerinin bunu test ettiğine dair de çeşitli semptomlar yok değildir. Bu bağlamda köklü bir devletin, küresel kurgunun ürünü iç savaş, terör ve yönetim krizleriyle alt yapısı hazırlanan olası senaryolara karşı, vatandaşından kopuk siyaset ve lider tutumuyla karşı durması zor gözükmektedir. Dolayısıyla, üçün bin yılın sanal merkezli yaşam tarzıyla anlık farklılaşan insan ve devlet ilişkilerinde ayakta kalmak için, vatandaşa yaklaşım bakımından, teolojik bir hassasiyetle donanan ve beslenen doğal liderler ve onunla uyumlu fonksiyonel bir danışmanlık sistemine ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. vd. (2013). *Sokrates'ten Jakobenlere batıda siyasal düşünceler*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aksel, İ. (2008). Liderlik teorileri, Celalettin Serinkan (Ed.). *Lider ve motivasyon: Geleneksel ve güncel yaklaşımlar*, İstanbul: Nobel Yayınları.
- Alpkutlu, M. (2011). *Güvenliğin sağlanmasında liderin rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara: Polis Akademisi/Güvenlik Bilimleri Enstitüsü/GSY
- Alpkutlu, M. (2019). *Yeni düzen arayışında doğal liderler: Güvenlikleri ve güvendikleri*, Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama, C. 19, S. 1, ss. 41-58.
- Aristoteles, (1975). *Politika*, Mete Tuncay (Çeviren), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Armaoğlu, F. (1999). *19. yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914)*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aydın, M. A. (2019). *Tarih söyleşileri*, (YT: 04.03.2019), Coşkun Yılmaz (Sunucu), TRT2
- Babaoğlu, C. ve Yıldız, M. (2015). Kamu politikası bakış açısından Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde hükümdar-danışman ilişkisi üzerine, *Yasama Dergisi*, S. 29, ss. 84-108
- Bauman, Gerd, (2006). Çokkültürlülük bilmecesi: *Ulusal, etnik ve dinsel kimlikleri yeniden düşünmek*, Işıl Demirkıran (Çeviren), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Berkes, N. (1973). *Türkiye'de çağdaşlaşma*, Ankara: Bilgi Yayınevi
- Beydeba, (2009). *Kelile ve Dimne*, Abuzer Kalyon (Hazırlayan), 3. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bora, T. ve Gültekingil M. (Ed.) (2009). Dönemler ve Zihniyetler, *Modern Türkiye'de siyasi düşünce*, C. 9, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cem, İ. (2009). *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi*, 19. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Claude, J. (1974). *Demokrasilerin intiharı: Eşitlik, kardeşlik, özgürlük*, Mehmet A. Kayabal (Türkçesi), İstanbul: Milliyet Kültür Dizisi Yayınları.
- Çalışkan, E. N. (2011). *Uluslararası yönetim stratejik bir yaklaşım*, İstanbul: Beta Basım ve Yayımlar.
- Çolak, Y. (2010). *Türkiye'de devletin kimlik krizi ve çeşitlilik*, Ankara: Kadim Yayınları.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa (2014). *Defterdar Sarı Mehmet Paşa: Devlet adamlarına nasihatler (Nasâyihi'l-Vüzerâ)*, Yaşar Aydemir ve Güray Kırpık (Y. Hazırlayan), İstanbul: Hece Yayınları.
- Ebu Necîb Sühreverdi, (2008). *Yönetenlerin yönetimi*, Çığır Doğu Zorlu (Editör), İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Eraslan, L. (2004). Liderlikte post-modern bir paradigma: Dönüşümcü liderlik, *Journal of Human Sciences*, Vol. 1, No 1, pp. 1-32
- Erasmus, D. (2018). *Deliliğe övgü*, Vildan Kamer (Türkçesi), İzmir: Cem Yayınevi.
- Erçetin, Ş. (2000). *Lider sarmalında vizyon*, 2. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ergin, M. (2013). *Orhun Abideleri*, 47. Baskı, Ankara: Boğzaiçi Yayınları.
- Fârâbi, (2011). *İdeal devlet: El-Medinetü'l Fâzıla*, 3. Baskı, Ahmet Arslan (Çeviren), İstanbul: Divan Kitap.

- Gazâlî, (2008). *İmam-ı Gazâlî'den yönetim sırları*, İbrahim Doğu (Çeviren), İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Gazâlî, (2017). *Yöneticilere tavsiyeler*, 4. Baskı, Osman Arpaçukuru (Çeviren), İstanbul: İlke Yayınları.
- Giddens, A. (2014). *Modernite ve bireysel-kimlik: Geç modern çağda benlik ve toplum*, 2. Baskı, Ümit Tatlıcan (Çeviren), İstanbul: Say Yayınları.
- Gramsci, A. (2013). *Modern hükümdar*, Hasan Erdem (Çeviren), İstanbul: Ayna Yayıncılık.
- Güç, A. (2001). *Konfüçyüs ve Konfüçyüsçülük*, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 10:2, ss. 43-65
- Gülalp, H. (2007). *Milliyete karşı vatandaşlık, vatandaşlık ve etnik çatışma: Ulus-Devletin sorgulanması*, Ebru Kılıç (Çeviren), Haldun Gülalp (Y. Hazırlayan), İstanbul: Metis Yayınları.
- Günaydın, H. (2016). *Mete Han ve devlet yönetimi: Liderlik sırları*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Habermas, J. (2012). *Öteki olmak, ötekiyle yaşamak: Siyaset kuramı yazıları*, 6. Baskı, İlknur Aka (Çeviren), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hall, J. A. ve Ikenberry, J. (2000). *Devlet, yeşeren olgu Alibeygil ve Murat Şipal* (Çeviren), Ankara: Doruk Yayınları.
- Harari, Y. N. (2018). *21. yüzyıl için 21 ders*, Selin Sıral, (Türkçesi), İstanbul: Kolektif Kitap.
- Harvey, D. (2012). *Postmodernliğin durumu*, 6. Basım, Sungur Savran (Çeviren), İstanbul: Metis Yayınları.
- Held, D. ve Archibugi, D. (Ed.). (2000). *Kozmopolit demokrasi*, Neşe Nur Domaniç (Çeviren), İstanbul: Ütopya Kitabevi.
- Heper, M. (2006). *Türkiye'de devlet geleneği*, 2. Baskı, İstanbul: Doğubatu Yayınları.
- <http://www.tdk.gov.tr> (2019). *Güncel Türkçe sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c61af87b7aa95.13230209 (ET: 11.02.2019)
- Huntington, S. P. (2011). *Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması*, Mehmet Turhan ve Y. Z. Cem Soydemir (Çevirenler), İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Işık, M. F. (2015). İbn-i Rüşd'ün siyaset felsefesi ışığında erdemliler toplumunun analizi, *Türk-İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi: Aksaray Üniversitesi ve EKSEN Himayesinde*, Bildiriler Kitabı (Organizasyon Tarihi: 8-10 Ekim 2015) ss. 281-288.
- İbn-i Haldun, (2010). *Medeniyetlerin doğası: Mukaddime*, İstanbul: Frida Yayınları.
- İbnu'l Mukaffa, (2004). *İslâm siyaset üslubu*, Vecdi Akyüz (Türkçesi), İstanbul: Derğah Yayınları.
- Jean Jaqués Rousseau, (2008). *Toplum sözleşmesi*, Ali Alper (Türkçesi), İstanbul: Roman Oda Yayınları.
- Karasu, E. (2009). *Danışman ve danışmanlık*, İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Karpat, K. (2012). *Osmanlı modernleşmesi*, 2. Baskı, Ş. Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan (Çeviren), İstanbul: İmge Kitabevi.
- Kınalızâde Ali Çelebi, (2012). *Ahlâk-ı Alâ'i, Mustafa Koç* (Hazırlayan), 2. Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Koçak, C. (2016). *Darbeler tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

- Koçi Bey, (2008). *Koçi Bey risaleleri*, Seda Çakmakcıoğlu (Y. Hazırlayan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Koloğlu, O. (2019). *Türk kahvesi*, Ayşe Böhürler (Yapımcı), Tvnet (YT: 17.02.1019: 11.10-13:45)
- Konfüçyus, (2010). *Konuşmalar*, Sehergül Kutlu (Çeviren), Ankara: Alter Yayınları.
- Küçükali, R. (2011). *Yönetim felsefesi*, Ankara: Nobel Yayın-Dağıtım.
- Laozi, (2018). *Yol ve erdem*, Doğukan Bal (Çeviren), İstanbul: Maya Kitap.
- Luecke, R. (2015). *Strateji*, Turan Parlak (Çeviren), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Machiavelli, (2006). *Hükümdar*, 1, Baskı, Gaye Demircioğlu ve Ayşe Çavdar (Çeviren), İstanbul: Derğah Yayınları.
- Mardin, Ş. (2008). *Türkiye'de toplum ve siyaset: Makaleler 1*, Tuncay Önder ve Mümtaz'er Türköne (Derleyenler), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mâverdi, (2003). *Yönetimin esasları*, Mehmet Ali Kara (Çeviren), İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Niccolo Machiavelli, (2008). *Siyaset üzerine konuşmalar*, Hakan Zengin (Türkçesi), İstanbul: Derğah Yayınları.
- Niyazi, M. (2007). *Türk Devlet felsefesi*, 6 Baskı, Ankara: Ötüken Yayınları.
- Nizamülmülk, (2006). *Siyasetnâme*, Nurettin Bayburtlugil (Türkçesi), İstanbul: Derğah Yayınları.
- Ortaylı, İ. ve Akyol, T. (2007). *Osmanlı mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine: İlber Ortaylı ile konuşmalar*, Taha Akyol (Editör), 7. Baskı, İstanbul: Ufuk Kitap.
- Öğün, S. S. (2019). *Sosyoloji öğrenmek...*, (YT: 07.02.2019), [https:// www.yenisafaj.com/yazarlar/suleymanseyfiogun/sosyoloji-ogrenmek-2049207](https://www.yenisafaj.com/yazarlar/suleymanseyfiogun/sosyoloji-ogrenmek-2049207), (ET: 07.02.2019)
- Öztürk, Ü. (2009). *Performans yönetimi*, İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Parekh, B. (2002), *Çokkültürlülüğü yeniden düşünmek: Kültürel çeşitlilik ve siyasi teori*, Bilge Tanrıseven (Çeviren), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Platon, (2008). *Devlet*, Erhan Bayram (Türkçesi), İstanbul: Metropol Yayınları.
- Polat, C. (2015). *Siyasal pazarlama ve iletişim*, İstanbul: Nobel Yayınları.
- Sander, O. (2006). *Siyasi tarih: İlkçağlardan 1918'e*, Melek Fırat vd. (Yayıma Hazırlayanlar), 15. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Sarıbay, A. Y. ve Öğün, S. S. (1998). *Bir politikbilim perspektifi*, Bursa: ASA Yayınları.
- Sunay, C. (2007). *Türk siyasetinden izdüşümler*, Kocaeli: Plato Danışmanlık Yayıncılık
- Süllü, Z. (2017). Siyasal iletişim açısından tarihi metinler olarak Selçuklu ve Osmanlı dönemi siyasetnâmeleri: Nizam'ül Mülk'ün Siyasetnâmesi ve Koçi Bey Risalesi bağlamında siyasal iletişimin tarihsel kökenleri, *İNİF E- DERGİ*, 2 (1), 47-62. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/inifedergi/issue/27641/317219>
- Şeyzeri, (2013). *Yöneticinin nitelikleri*, Osman Arpaçukuru (Çeviren), 3. Baskı, İstanbul: İlke Yayınları.
- Topçu, N. (2004). *İradenin davası: Devlet ve demokrasi*, Ezel Elverdi ve İsmail Kara (Yayıma Hazırlayanlar), 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınevi.
- Ünal, M. (2012). *21'inci yüzyılda değişim, yönetim ve liderlik*, İstanbul: Beta Yayınları.

- Vercors, J. B. (1998). *İnsan ve insanlar*, 3. Baskı :Eyüboğlu, A. Erhat ve V. Günyol (Çevirenler), İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Virilio, P. (1998). *Hız ve politika*, Meltem Cansever (Çeviren), İstanbul: Metis Yayınları.
- www.bbc.com, (2019). *Edward Snowden: Leaks that exposed US spy programme* (YT. 17 Ocak 2014), <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-23123964>, (ET. 12.03.2019)
- www.nytimes.com, (2019). *Russian hacking and influence in the U.S. election*, <https://www.nytimes.com/news-event/russian-election-hacking>, (ET. 11.03.2019)
- Yazar, N. (2015). Gazzâlî'nin Nasihatü'l-Mülûk adlı eserinde hükümdarlık teorisi, *Türk-İslâm Siyasi Düşüncesi Kongresi: Aksaray Üniversitesi ve EKSEN Himayesinde*, Bildiriler Kitabı (Organizasyon Tarihi: 8-10 Ekim 2015) ss. 149-159
- Yusuf Has Hacip, (2009). *Kutadgu Bilig*, Yaşar Çağbayır (Hazırlayan), Ankara: TDV Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2009). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*, Yasemin Soner (Çeviren), 24. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.